In Memoriam

Prof. Dr. Herman te Velde en Dr. Julia Harvey

Dr. Jacobus van Dijk en prof. dr. Harco Willems

De Groninger egyptologie werd de laatste jaren al niet gespaard, maar 2019 was een annus horribilis. Kort na elkaar overleden Herman te Velde, emeritus hoogleraar egyptologie aan de Rijksuniversiteit Groningen, en Julia Harvey, specialist op het gebied van houten sculptuur uit het oude Egypte. Beiden werden herdacht op de 47e Nederlands-Vlaamse Egyptologendag gehouden in het Allard Pierson Museum in Amsterdam op 19 oktober 2019. Hieronder volgen de daar gehouden toespraken met enkele persoonlijke herinneringen door respectievelijk Jaap van Dijk en Harco Willems.

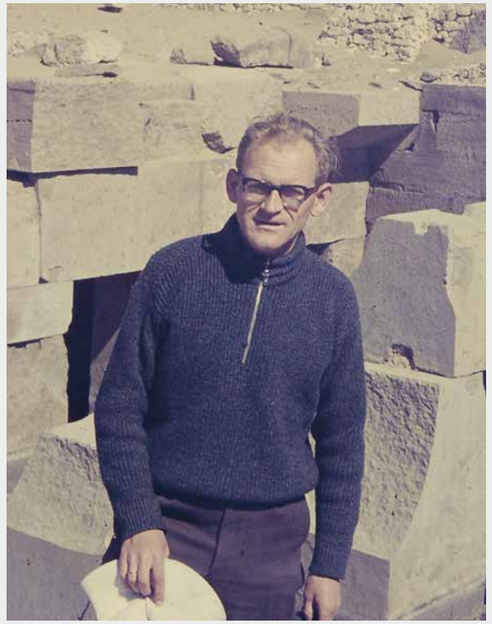

Afb. 1 Herman te Velde in Abydos, 1968.

Herman te Velde (1932–2019)

Op 26 mei van dit jaar overleed op 86-jarige leeftijd Herman te Velde, emeritus hoogleraar egyptologie aan de Rijksuniversiteit Groningen. Herman te Velde werd op 3 oktober 1932 geboren in een boerengezin in Colmschate, een dorp in de buurt van Deventer. Zijn jeugd op de boerderij maakte dat hij zijn leven lang belangstelling had voor het boerenleven en voor dieren, ook in het oude en het hedendaagse Egypte. In Egypte wilde hij ook nog wel eens mopperen als hij zag dat de boter die je daar kon krijgen uit Denemarken kwam in plaats van uit Nederland. Op de boerderij maakte hij als schooljongen ook de oorlogsjaren intensief mee, iets waarover hij graag vertelde.

Afb. 2 Herman te Velde in de tempel van Moet, Karnak, 1992 (met J.-C. Goyon en J. van Dijk). Foto Mary McKercher

Herman belandde eigenlijk via een zijingang in de egyptologie. Na zijn middelbareschooltijd, was hij, zoals hij in een interview in Vrij Nederland[1] vertelde, op zoek gegaan naar een studie die een baan kon garanderen, en zodoende was hij in Groningen theologie gaan studeren om predikant te worden. Maar bij de theologische faculteit was daar in die tijd nog veel aandacht voor oude en niet-westerse religies en Herman raakte door de colleges van Theo van Baaren al snel in de ban van het oude Egypte. Na zijn afstuderen bekwaamde hij zich in 1956/57 bij Helmuth Jacobsohn in Marburg verder in het Egyptisch en in de Egyptische godsdienstgeschiedenis. Eenmaal terug in Groningen promoveerde hij op 1 juni 1967 bij Van Baaren op een proefschrift over de Egyptische god Seth, *Seth, God of Confusion*,[2] dat meteen werd uitgegeven in de prestigieuze reeks *Probleme der Ägyptologie* en zeer goed werd ontvangen, niet alleen door egyptologen, maar ook onder gods-

Afb. 3 Herman te Velde, juli 2012.

diensthistorici en antropologen. Het is voor zover mij bekend het enige Nederlandse egyptologisch proefschrift waarvan toen het was uitverkocht een tweede, herziene uitgave verscheen, en waarvan nog enkele jaren geleden een Franse vertaling werd gepubliceerd.[3] Het boek wordt een halve eeuw later nog altijd veel geciteerd en besproken en geldt als een van de beste godenmonografieën van ons vak. Overigens is het boek niet alleen beroemd onder egyptologen maar is het ook heel populair bij de *lunatic fringe* die ons vakgebied aankleeft en in het bijzonder bij de occulte sekte van de Sethianen die de god Seth vereren. Zo verscheen kort na zijn dood op Twitter een bericht van ene Mandrake, die over Herman schrijft: "Obscure academic whose writing on Seth had huge influence on Occult world, especially among 1970s Sethians. He maybe never knew the movement he inspired". Daarin vergist deze Mandrake zich trouwens deerlijk, want Herman nam geamuseerd kennis van dit soort zaken, al moest hij er natuurlijk inhoudelijk niets van hebben.

Hoewel hij ook na *Seth, God of Confusion* nog over allerlei aspecten van de Egyptische cultuur en religie schreef en studies publiceerde over diverse goden en godinnen, zoals Heka, Sjoe en Moet,[4] werd hij toch altijd in de eerste plaats met dit boek geassocieerd. In een interview in de Universiteitskrant zei hij dat collega's in Egypte als ze hem in het oog kregen "Hé, daar heb je Seth!" riepen. Maar hij werd ook zelf wel *God of Confusion* genoemd omdat hij op een bepaalde manier een zekere mate van verwarring en hulpeloosheid kon uitstralen en dan al gauw de indruk wekte dat hij in weerwil van het spreekwoord wel degelijk in zeven sloten tegelijk kon lopen. Als we met Herman op excursie in het buitenland waren liep hij graag achteraan in de groep omdat hij ervanuit ging dat er altijd wel iemand bij was die de weg beter kende dan hij. Het is dus eigenlijk verbazingwekkend dat hij als hij alleen op reis was toch altijd weer heelhuids thuis wist te komen.

Na zijn promotie werd de studie Egyptische Taal- en Letterkunde verzelfstandigd binnen de Letterenfaculteit[5] en werd Herman benoemd tot lector en een paar jaar later tot hoogleraar. Hij werd ook al snel uitgenodigd deel te nemen aan opgravingsexpedities in Egypte, eerst door Serge Sauneron en François Daumas met het IFAO in de tempel van Montjoe in Karnak, daarna met Lanny Bell van de Universiteit van Pennsylvania in de graven van Bakenchonsoe en Nebwenenef in Dra Aboe'l Naga en tenslotte vele jarenlang met Richard Fazzini en het Brooklyn Museum in de tempel van Moet. In Dra Aboe 'l Naga werd hij als epigraaf ingezet. De inscripties in het graf van Bakenchonsoe moesten door de restaurateurs eerst vanonder een dikke laag roet tevoorschijn gehaald worden en daarna ging Herman de moeilijk leesbare teksten kopiëren. Op een van de eerste dagen maakte hij meteen indruk door te roepen: "Dit is Dodenboek 17!" Natuurlijk vertelde hij mij later, bescheiden als hij was, dat hij die tekst toevallig net met studenten had gelezen en bovendien, zei hij, als je als egyptoloog de woorden *ptr r=f sw* "wie is dat?" tegenkomt denk je onmiddellijk aan de glossen van Dodenboekspreuk 17, zoals een theoloog ook meteen Psalm 23 herkent als hij de woorden "De Heer is mijn herder" ziet.

Ik noemde zonet al de excursies die wij als studenten met Herman maakten naar egyptologische collecties in allerlei Europese steden en later ook naar Egypte. Daaraan bewaren alle deelnemers dierbare herinneringen en ik zou de tijd gemakkelijk kunnen vullen met tal van anekdotes. In Londen ging hij zich bij de stationschef beklagen omdat er, geloof het of niet, Duitse marsmuziek uit de luidsprekers schalde, een gevoelig punt bij Herman. Bij de grensovergang tussen Oost- en West-Duitsland werd Herman 's nachts bijna door de VoPo's (leden van de volkspolitie in het toenmalige Oost-Duitsland) gearresteerd omdat hij het lange wachten zat was en de benen ging strekken langs het spoor. Misschien was het ook wel om wakker te blijven, want als boerenzoon was Herman een echt ochtendmens. In Parijs deelde ik eens een hotelkamer met hem en als ik dan 's morgens wakker werd zat hij op bed de krant te lezen die hij om 5 uur was gaan halen. Van snurken heb ik toen niets gemerkt, maar later, in ons opgravingshuis in Karnak, waar ik wegens ruimtegebrek dat seizoen ook eens een kamer met hem moest delen, heb ik na twee nachten noodgedwongen mijn toevlucht moeten nemen bij onze gastvrije Franse buren vanwege het volume dat Herman wist te produceren.

Op zo'n opgraving wordt altijd hard gewerkt, maar tegen zonsondergang is het steevast tijd voor een borrel. Iedereen brengt zijn eigen favoriete drank mee van huis of van de duty-free op de luchthaven, en in Herman's geval was dat jonge jenever, waarmee hij onder buitenlandse collega's veel opzien baarde. Voor zijn zeventigste verjaardag kreeg hij dan ook van Richard en Mary Fazzini, van de opgraving in de tempel van Moet, een doos met twaalf verschillende flessen jonge jenever cadeau. Ik weet niet of die bedoeld waren voor de twaalf maanden van het jaar en ook niet hoe lang het in werkelijkheid heeft geduurd voor ze op waren.

Herman was alom geliefd, ook in Egypte, een zachtmoedig mens die, ook al had hij zoals ieder mens zo zijn sympathieën en antipathieën, met iedereen goed overweg kon. Ik weet nog goed hoe hij toen ik in 1979 voor de eerste keer met hem op het vliegveld van Luxor arriveerde onmiddellijk als een *long-lost friend* omarmd werd door een soldaat van de beveiliging die vroeger als arbeider op de opgraving had gewerkt. Als er al eens ruzie was tussen collega's werd Herman gevraagd te bemiddelen. Hij was ook buitengewoon genereus. Toen de Universiteit in 1986 vond dat één egyptoloog in Groningen wel genoeg was en ik, toen nog zonder vaste aanstelling, mijn baan dreigde te verliezen ging Herman vrijwillig voor 50% werken zodat ik voor de andere 50% in dienst kon blijven. Voor deze ongekende generositeit zal ik hem en zijn vrouw Gerrie altijd dankbaar blijven.

Na zijn emeritaat in 1997 werkte hij nog een flink aantal jaren door. Ook van zijn *ius promovendi* maakte hij in die tijd nog diverse malen gebruik door als *back stop* te fungeren voor Leidse promovendi die zich gedwongen zagen hun thuishaven te ontvluchten.[6] Hij kwam ook nog geregeld op bezoek in de Moettempel, al nam hij niet meer actief aan de opgraving deel. In 2014 besloot hij dat het welletjes was en verkocht hij met pijn in het hart zijn Egyptologische bibliotheek. De laatste jaren van zijn leven waren niet gemakkelijk, vooral omdat de gevolgen van de ziekte van Parkinson, waaraan hij al heel lang leed, steeds ingrijpender werden en hij uiteindelijk aan een rolstoel gekluisterd was en niet meer thuis kon wonen. Maar zijn geest bleef gelukkig helder tot het eind. Op de zaterdagmiddag voor zijn dood waren mijn vrouw Julia en ik nog bij Herman op bezoek. Toen ik hem in zijn rolstoel terugreed naar zijn kamer zag ik daar een foto van de piramiden hangen. Ik herinnerde hem er toen aan dat boven dat fameuze interview in Vrij Nederland de kop stond: "Een klassieke egyptoloog is allergisch voor 'alles met piramiden'." Daar moest hij toen wel om lachen. Dat hij er al de volgende dag ineens niet meer was kwam als een grote schok voor ons.

De egyptologische gemeenschap in Nederland en wereldwijd verliest in Herman te Velde een markant geleerde en een buitengewoon aimabel mens. Wij zullen hem heel erg missen.

Julia Harvey (1962–2019)

Korte tijd na Herman te Velde overleed ook Julia Harvey, die iedereen kent die de egyptologendagen met enige frequentie bijwoont. De laatste keer dat ik haar zag was op de begrafenis van Herman. Ze was toen al bijna een jaar ernstig ziek, maar daar viel op die dag niet veel van te merken. Dat was ook wat de talrijke sprekers op de herdenkingsbijeenkomst in Groningen op 31 augustus steeds weer benadrukten. Julia liet zich er niet onder krijgen, maar moest de strijd uiteindelijk toch opgeven.

Ik weet niet meer zo goed wanneer ik haar voor het eerst ontmoet heb. Er waren eind jaren '80 ineens geruchten over Jaap van Dijk, die op de Nederlands-Engelse opgravingen in Sakkara een Harvey, uit de bekende sherry-familie, aan de haak zou hebben geslagen. Maar Groningen was ver weg en ik leerde Julia pas veel later echt kennen toen ik voor mijn promotie aan de Groningse universiteit terecht kwam. Julia corrigeerde het Engels van mijn dissertatie en zo belandde ik een paar keer aan de Berlageweg in Groningen. Hoewel we elkaar door de afstand niet vaak zagen ontwikkelde zich een vriendschap die vaak in de avonduren die volgden op de egyptologendagen beklonken werd, maar soms ook wel daarbuiten.

Julia Carol Harvey werd geboren in Bristol, Engeland, op 22 juni 1962. Haar kleuterjaren bracht zij door in Sydney, Australië, maar zij groeide op in Celbridge, een dorp ten westen van Dublin, Ierland, waar zij met haar Ierse moeder en haar zusje na de scheiding van haar ouders naar toe waren verhuisd. Voor haar middelbare schoolopleiding ging zij naar The King's Hospital in Palmerstown, Dublin. Al in haar kinderjaren was zij gefascineerd door het oude Egypte, vooral geïnspireerd door de bewerking voor kinderen van Egyptische mythen en verhalen door Roger Lancelyn Green, in Engeland nog steeds een klassieker.[7]
Een bezoek aan de Toetanchamon-tentoonstelling in Londen in 1972, toen ze 10 jaar oud was, deed haar besluiten egyptologie te gaan studeren. Dat kon niet aan een universiteit in Ierland, maar gelukkig werd zij aangenomen in Durham, waar zij van 1979–1983

Afb. 4 Julia Harvey met conservators in het Egyptisch Museum, Cairo, 1986/87.

egyptologie studeerde bij John Harris, John Tait en de koptoloog Heinz Kuhn.
Na haar afstuderen vertrok zij naar Heidelberg, waar ze eerst een stoomcursus Duits deed en daarna begon aan de voorbereiding van een proefschrift. Het *Großes Latinum* dat daarvoor in Heidelberg verplicht was bleek echter een te tijdrovend struikelblok en ze keerde terug naar Engeland, waar ze in 1985 aan University College London begon aan een proefschrift onder leiding van David Dixon. Aanvankelijk zou het gaan over houten grafbeelden uit de tijd van het Oude tot het eind van het Middenrijk. Daarvoor verbleef ze in 1986/87 dankzij een Petrie Fellowship enkele maanden in Cairo en het jaar daarop ondernam zij studiereizen langs talloze musea in Europa en Amerika met financiële steun van een Centenary Studentship van de Egypt Exploration Society (EES).

Al snel bleek het materiaal zo omvangrijk dat het onderwerp werd teruggebracht tot alleen het Oude Rijk. Haar supervisor David Dixon achtte het raadzaam dat zij ook ervaring met veldwerk op zou doen en zo nam Julia in het najaar van 1986 deel aan opgravingen van de EES in Memfis en het jaar daarop aan de *joint mission* van de EES en het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden in Sakkara. Daar leerde ze Jaap van Dijk kennen. Ik was er zelf niet bij, maar er zijn getuigen die beweren dat er in Beit Emery, het opgravingshuis in Sakkara, vreemde dingen gebeurden: hoewel Jaap eigenlijk alleen van klassieke muziek houdt, in het bijzonder van Bach, was hij dat jaar plotseling opmerkelijk tolerant ten opzichte van de Ierse volksmuziek die Julia daar ten gehore bracht. In 1988 trouwden ze en verhuisde Julia naar Nederland. Ze leerde in verbluffend snel tempo Nederlands. Een Nederlands dat alleen Julia sprak: met een licht Gronings accent vermengd met een Ierse tongval, wat bijzonder grappig klonk. Al snel werd zij een veelgevraagd vertaler en corrector van academisch Engels

Afb. 5 Julia Harvey in de onderaardse grafkamers van Maya en Meryt, Sakkara, 1988.

en zij werkte o.a. ook enkele jaren bij de vertaaldienst van KPN in Leidschendam. Ze amuseerde zich erg met de soms vreemde manier waarop Nederlanders met haar moedertaal omgaan, zoals die keer in een Nederlands restaurant waar haar aandacht werd getrokken door de wervend bedoelde Engelse tekst "Cheesecake… hmmm…", waarmee in die taal toch enige reserve wordt uitgedrukt. In de resterende tijd werkte zij stug door aan haar proefschrift en in juni 1994 promoveerde zij in Londen op *A Typological Study of Egyptian Wooden Statues of the Old Kingdom*, dat in 2001 gepubliceerd werd.[8]

In 2001 werd zij hoofd van de vertaaldienst van de Rijksuniversiteit Groningen, een drukke baan die haar maar weinig tijd liet voor de egyptologie. Toch zette zij haar onderzoek voort en publiceerde zij nog met enige regelmaat artikelen over houten beelden uit de tijd vóór het Nieuwe Rijk[9] en nam zij vakantiedagen op om deel te kunnen nemen aan de opgraving van het Brooklyn Museum in de tempel van Moet in Zuid-Karnak. Daarnaast gaf zij ook vrijwel ieder jaar cursussen over het oude Egypte aan de Senioren Academie in Groningen en leidde reizen in Egypte voor haar cursisten. In haar vrije tijd speelde zij bovendien tot heel recent op hoog niveau badminton.

In juni 2018 openbaarden zich de eerste symptomen van een ernstige ziekte. De kansen op herstel werden al vanaf het begin laag ingeschat en zij kreeg het advies op korte termijn de dingen te doen die ze nog wilde doen. Bovenaan haar lijst stond Egypte en in februari 2019 bezocht ze haar geliefde Egypte voor het laatst. Ze overleed op 8 augustus 2019. Wat mij, en waarschijnlijk velen met mij, zal bijblijven zijn haar onverwoestbaar goede humeur en haar sprankelende persoonlijkheid.

Afb. 6 Julia Harvey in de tempel van Moet, Karnak, 2010.

Afb. 7 Julia Harvey werkend aan houten beelden in het Egyptisch Museum, Barcelona, oktober 2015..

Julia laat onder andere een grote hoeveelheid documentatie na van houten grafbeelden uit het Oude Rijk, de Eerste Tussenperiode en het Middenrijk, verzameld in de loop van het onderzoek voor haar dissertatie, maar ook in de jaren daarna. In haar spaarzame vrije tijd was zij bezig dit materiaal te digitaliseren en zij hoopte uiteindelijk een vervolg op haar boek te publiceren dat zou gaan over de beelden van na het Oude Rijk. Hopelijk zal het mogelijk blijken een goed onderkomen voor dit materiaal te vinden en zal iemand anders, bijvoorbeeld een jonge promovendus of promovenda, erin geïnteresseerd zijn Julia's werk voort te zetten.[10]

Noten

1 *Vrij Nederland* 57e jaargang, nr. 50, 14 dec. 1996, 18–20.
2 *Seth, God of Confusion. A Study of his Role in Egyptian Mythology and Religion.* Probleme der Ägyptologie, 6 (Leiden, E.J. Brill, 1967, 1977[2]).
3 *Seth, ou la divine confusion. Une étude de son rôle dans la mythologie et la religion* égyptiennes. Traduction française par Christian Bégaint (Nîmes, Association du Gard, 2011).
4 De volledige bibliografie is te vinden op http://www.jacobusvandijk.nl/BiblHtV.html.
5 Zie J. van Dijk, "Vijfennegentig jaar Egyptologie aan de Rijksuniversiteit Groningen", *Phœnix* 60: 1 (2014), 35–45.
6 Vgl. O.E. Kaper en J.G. Dercksen (red.), *Waar de geschiedenis begon. Nederlandse onderzoekers in de ban van spijkerschrift, hiërogliefen en aardewerk* (Leiden, Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2014), 55, Afb. 11.
7 Roger Lancelyn Green, *Tales of Ancient Egypt* ((Harmondsworth, Puffin Books, 1967).
8 *Wooden Statues of the Old Kingdom: A Typological Study.* Egyptological Memoirs, 2 (Groningen, Styx Publications/ Leiden, Brill, 2001).
9 Bibliografie: http://www.jacobusvandijk.nl/BiblJH.html.
10 Deze wens is inmiddels in vervulling gegaan: het materiaal wordt ondergebracht bij het Ägyptologisches Seminar van de Freie Universität Berlin en het daar gehuisveste Asyut Project.